

PSİKOLOJİK ESTETİK / EINFÜHLUNG KURAMININ KÖKENİ VE MODERN TÜRK EDEBİYATINDAKİ ALIMLAMA TARİHİNE [KAVRAMLAŞTIRMA ÇALIŞMALARINA] BİR BAKIŞ

Mustafa ATİKER

Modern Türk edebiyatında, eleştirinin -kuram ve kavramlarıyla- Tanzimat Dönemi'nden bu yana felsefeden bağımsızlaştırılarak ya da koparılarak “çözümleme / tahlil yöntemleri” ve benzeri adlar altında oldukça mekanik, teknik açıklamalara indirgenmesi büyük bir sorundur. Dün her şeyi Fransızca ve bugün İngilizce merkezli bir kavram dünyasından yola çıkarak anlamaya çalışmak, bu sorunu çözmek yerine derinleştirmiştir çünkü *Einfühlung* örneğinde de görülebileceği gibi edebiyatta herhangi bir kuram ya da kavram Fransızca veya İngilizce konuşan bir dünyanın içinde tartışılrsa da bu tartışmanın başlangıç noktası eninde sonunda modern felsefeye, kurucusu Kant'a, onun *eleştiricilik* [Kritizismus] adıyla anılan okuluna yani Almanya'ya ve Almanya'daki düşünce dünyasına bağlıdır. Bir başka deyişle bugünkü estetik ve edebiyat kuramları ya Kant'a itiraz ya da onu onaylama sonucu ortaya çıkmıştır. Başka türlü olması da beklenebilir çünkü “modern” olarak nitelediğimiz bu yolu, düşünce haritasını “Hem gerçekte, hiçbir zaman ve hiçbir yerde güzelin bilimi [diye bir şey] de yoktur; tersine güzel hakkında bildiklerimizin her birisi, bir[er] eleştiriden başka bir şey değildir.”¹ diyen Kant çizmiştir.

Yine söz konusu haritaya göre insanda iki ayrı dünya, iki ayrı özne, iki ayrı fikir iç içe geçer. Bunlardan birisi *estetik fikri* [Ästhetische Idee], diğeri *akıl fikri* [Vernunftidee].² Estetik fikri sanatın, akıl fikri mantığın ve onun kavramlarıyla iş gören bilim ve felsefenin kaynağıdır. Sanat eserini meydana getiren estetik fikri, herhangi bir kavram içermez. Dolayısıyla sanat eseri

1 Immanuel Kant, Kant's Vorlesungen C. XXIV, Vorlesungen über Logik, Erste Hälfte [Birinci Yarıml], [Hazırlayan: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen], Walter de Gruyter & Co. Berlin 1966, s. 25.

2 Rudolf Eisler, Kant-Lexikon, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York 1984, s. 256-258.

kavramsız bir oluşturu; akıl fikrine, kavramlar dünyasının diline, bilime, felsefeye çevrilemez. Akıl fikriyle oluşan kavramlar dünyasının dili de sanatın diline. Öyleyse kavramlaştırma olmadan sanat eseri ve sanatçı nasıl anlaşılır yorumlanabilecektir? Kısaca kavram kullanmadan sanat ve sanatçıyla nasıl anlaşacağız? İşte *psikolojik estetik* ya da *Einfühlung* bu sorunun çözümüne ilişkin birtakım önerilerden doğmuştur. Bu önerilerin kaynağına/ana damarına inmeden önce Kant'ta eleştirinin, hüküm kurma bilgisi anlamına geldiğini de belirterek onun güzel anlayışına daha yakından bakalım. Böylelikle en azından *Einfühlung* kuramının Kant'ta neye itiraz olarak ortaya çıktığını görmüş olacağız.

Kant'a göre bir şeye ya da bir kimseye güzel dediğimizde bir hüküm kurmuş oluruz. Ancak söz konusu hükmü oluşturan koşulların mantıklı bir nedeni yoktur çünkü Kant estetik hükmü / yargıyı temellendirirken "güzel, [ancak] kavramsız olarak [açıklanabilecek] bir hoşlanma ihtiyacının konusudur"³ demektedir. Kant için güzel, kavramsız olduğu gibi aynı zamanda çıkarırsız bir bilgidir [Interesselosigkeit / Çıkarırsızlık]. Açarsak Kant'a göre hoşlandığımız her şey güzel değildir. Çıkarırsız bir ilgiyle kendinden hoşlandığımız şey güzeldir. Daha doğrusu bir şeyden hoşlanıp güzel diyorsak onu çıkarırsız bir ilgiyle seviyoruz demektir [Das interesselose Wohlgefallen].⁴

Alman Romantik Okulu ve okulun öncüsü Herder, Kant'ın yukarıda özetlemeye çalıştığımız bu düşüncelerine katılmaz. Herder, Kant'ın güzelliği çıkarırsızlıkla tanımlamasına karşı çıkararak onun yerine sempati [Sympathie] kavramını yerleştirir. Heykeller, kendisinden hoşlanılmaya karşılık verir; seyredeniyle tıpkı bir bireyin diğeriyle konuştuğu gibi konuşur. Bir başka deyişle sempati duygusu, salt insana özgü değildir; doğadaki seyrettiğimiz sanat eserleri de tıpkı bir insan gibi bizimle aynı duyguyu paylaşmaktadır. Alman Romantik Okulu [die Romantik] Herder'den bir adım daha ileri giderek evrenin / doğanın sonsuz güzellikten meydana gelmiş mutlak sanat eseri olduğunu, bizim de bu sanat eserinin ya da Tanrı'nın içinde yer aldığımızı, dolayısıyla her şeyle birlikte bizim de bu evrenin / doğanın bir parçası olduğumuz söyleyecektir.⁵ Kısaca Herder'in ya da Alman Romantik Okulu'nun bütün çabası Kant'ın doğa ve insan arasında aşılabilir varsaydığı uçurumu

3 Schön ist, was ohne Begriff als Gegenstand eines notwendigen Wohlgefallens erkannt wird. [22]: Immanuel Kant, *Kritik der Urteilskraft*, (Hazırlayan: Karl Vorländer), 5. bs., Felix Meiner Leipzig 1922, s. 82.

4 *age.*, s. 40.

5 *Das Universum ist in Gott als absolutes Kunstwerk und in ewiger Schönheit gebildet.*: Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, *Schellings Werke Philosophie der Kunst C III*, (Hazırlayan: Otto Weiß), s. 33.

kapatmak, her ikisinin arasındaki sınırı kaldırmak ya da söz konusu sınırların sembolik olduğunu, her an kalkabileceğini ima ve iddia etmek. Herder'in eski Yunan heykelleri arasında dolaşırken söyledikleri tam da bu doğrultudadır:

Jedes Beugen und Heben der Brust und des Knies, und wie der Körper ruht und in ihm die Seele sich dargestellt, geht stumm und unbegreiflich in uns hinüber: wir werden mit der Natur gleichsam verkörpert oder oder diese mit uns beseet.

Göğüs ve dizdeki her kıvrım ve çıkıntı, vücudun duruş ve içindeki ruhun kendini ifade ediş tarzı sessiz sedasız, nasıl olduğunu kavramadan birdenbire içimize geçiyor: Âdeta doğayla tek bir vücut oluyoruz ya da o bizimle birlikte dirilip canlanıyor.⁶

İşte Herder'in yukarıda sözünü ettiği sanat eserinin yerine kendini, kendi benliğini geçirme, kendini onunla özdeşleştirme eylemi olarak anlaşılacak bu cümleler; Wilhelm Schlegel, Jean Paul ve Novalis'in benzer cümleleriyle beraber daha sonra sanat tarihinde psikolojik estetiğin bir türü olan "Einfühlung" kuramının temelini oluşturacaktır.⁷ Ancak Kant'ın koyduğu sınırları aşmak isteyenler yalnızca Herder ya da romantikler değil. Başını Schopenhauer'ın çektiği ve adına hayat felsefesi dediğimiz bir başka hareket de bu sınırları tanımaz. Söz konusu harekete göre canlılık/biyolojik tarih esastır. İnsanların tarihiyle karıncaların tarihi bir ve aynı şeydir. Dolayısıyla Schopenhauer'dan başka Nietzsche, Simmel gibi söz konusu hareket / okul içinde yer alan Bergson'un sezgiye *zihinsel Einfühlung*⁸ demesi bizi şaşırtmamalı. Kısaca Einfühlung sanat tarihinde ve edebiyat eleştirisinde bir estetik kuramı olarak bilinse de, Kant'ın bilgi kuramına karşı çıkışın bir başka adı.

Bertolt Brecht 1939'ta Deneysel Tiyatro Üzerine / Über experimentelles Theater konuşurken lafı Einfühlung kuramına getirip şöyle diyecektir:

Die Einfühlung ist das große Kunstmittel einer Epoche, in der der Mensch die Variable, seine Umwelt die Konstante ist. Einfühlen kann man sich nur in den Menschen, der seines Schicksals Sterne in der eigenen Brust trägt, ungleich uns.

Einfühlung, insanların değişken değer, çevresinin sabit değer olduğu bir çağın büyük sanat aracıdır. Yalnızca kaderini kendi göğsünde taşıyan/

6 Johann Gottfried Herder, Johann Gottfried von Herders Schriften zur römischen Literatur, Antiquarische Aufsätze, (Hazırlayan: I. F. Heine), im Bureau der deutschen Classiker, Karlsruhe 1821, 310-311.; Götz Pochat, Geschichte der Ästhetik und Kunsttheorie: Von der Antike bis zum 19. Jahrhundert, DuMont, Köln 1986, s. 429 vd.

7 Ernst Meumann, Einführung in die Ästhetik der Gegenwart, Verlag von Quelle und Meyer, Leipzig 1908 s. 44.

8 Henri Bergson, Einführung in die Metaphysik, Eugen Diederichs, Jena 1909, s. 4.

kendi kaderine hâkim ve bize benzemeyen insanlar birbirinin cisminde girip ruhuna bürünebilir.⁹

Özetle Einfühlung; tarihin, sanat eserlerinden yola çıkılarak yorumlanmaya çalışıldığı romantik dönemin izlerini taşır. Bugün insan tarihini mitolojileştirek de bu mitoloji içinde insan çoktan tanrısal konumu yitirmiştir.

Bize dönersek Kant estetiği ve Kant estetiğine karşı çıkışlar Fransa üzerinden ve çoğu zaman tartışılan konu ve kavram, Kant'a ait olduğu bilinmeden, Fransız yazar ve şairlerinin düşünceleriymişçesine Türkçeye aktarılacak tartışılmaya çalışılmıştır. Einfühlung kuramından bizde ilk söz eden Hüseyin Rahmi'yle Şahabeddin Süleyman ve bugün Karacan soyadıyla tanıdığımız ünlü gazeteci Hemedanizade Ali Naci arasındaki edebiyat kavgası buna güzel bir örnek.

Şahabeddin Süleyman, *Rübab* [Rübab] dergisinin 61. sayısında Hüseyin Rahmi Gürpınar'la onun *Cadı* romanı dolayısıyla giriştikleri bir edebiyat kavgasında “Bir Kitab-ı Şütüm” başlığı altında, “*Avam için edebiyat olmaz*: Bunu da yanlış anlamışsınız [...] Çünkü sanat menfaat-nâ-endiştir, çünkü onu küçük bir endişe-i menfaat öldürür, bitirir.” derken Kant estetiğinin yukarıda sözünü ettiğimiz *çikarsızlık* [Interesselosigkeit] ilkesini, bilmeden Türkçeye çevirmiş olur. Şahabeddin Süleyman “menfaat-na-endiş” dediği bu ilkenin Fransız yazar ve edebiyat eleştirmeni (Sembolist okul kuramcılarında) Rémy de Gourmont'a ait olduğunu, bunu, onun “Mes'ele-i Üslup/Üslup Meselesi” adlı kitabındaki bir yazısından aktardığını söylemektedir. [*Rübab Mecmuası*, No. 61, 25 Mayıs 1329 / 29 Cemaziyelahir 1331 / 5 Haziran 1913, s. 294-296-298]¹⁰

Hüseyin Rahmi Gürpınar'sa “Şekavet-i Edebiye / Edebiyat Haydutluğu” adını verdiği kitabında bir yandan Süleyman ve Hemedanizade Ali Naci'ye küfürler yağdırırken [hayvan, eşek vb.] diğer yandan da çağdaş sanat kuramlarını onlardan daha iyi bildiğini, anladığını kanıtlama telaşındadır. Gürpınar, Şahabeddin Süleyman'ın Rémy de Gourmont'a dayanarak öne sürdüğü “*Avam için edebiyat olmaz*: bunu da yanlış anlamışsınız [...] Çünkü sanat menfaat-nâ-endiştir, çünkü onu küçük bir endişe-i menfaat öldürür, bitirir.” tezini çürütmeye çalışırken Fransız estetikçi Charles Lalo'nun kitabından [Hissiyat-ı Bediyye: Les sentiments esthétiques / 1910] yararlanır. Orada Hegel'den alınan bir sözü Türkçeye aktarırken şöyle diyecektir:

9 Bertolt Brecht, Sämtliche Stücke in einem Band, Komet [Yeri ve yılı yok], s. 995.

10 Nazım H. Polat, *Rübab Mecmuası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür, Edebiyat Hayatı*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 420.

Heves-i tahsil göstereceklere, işte Şarl Lalo'nun Les sentiments esthétiques eserinden başlamak lazım geldiği ve Einfühlung Alman Senpatı'sini bilmeden ve (Hegel'in: Le but de l'homme dans l'art, est de retrouver dans les objets extérieurs son porpre moi.

Tercümesi:

“İnsanın sanattaki maksadı, eşya-yı hariciyede kendi eneiyet-i mahsusasını bulmaktır...”

cümlesindeki tasavvuf-ı bediyesini anlamadan, yahut ki anlamaya muvafakiyet hâsil olamazsa, menfaat-na-endişlik nazariyesini üç defa okuyup üfleyerek, anlaşılmayan satırları zihin açıklığı ve şifa niyetine yutmadan, sanattan ve edebiyattan bahs etmenin bir nevi hayvaniyet-i (Hemedaniye) olacağını bildirelim.¹¹

Bizim için onların kendi aralarındaki kavga ve bu arada Hüseyin Rahmi'nin Şahabeddin Süleyman ve Ali Naci Hemedanizade'ye savurduğu küfürler değil yukarıdaki şu “tasavvuf-ı bediye” sözü önemlidir. Türk Edebiyatında ilk defa Hüseyin Rahmi Gürpınar Einfühlung'u tasavvuf-ı bediye yani estetik tasavvuf kavramıyla karşılamıştır. Ondan yaklaşık 16 / 17 yıl sonra -Latin harfli Türkiye Türkçesinde ilk Yunus Emre Divanı'nı da yayımlayan- Burhan [Ümit] Toprak; Ahmet Kudsi Tecer, Ahmet Hamdi Tanpınar, İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi adların da yer aldığı *Görüş* dergisinin birinci sayısında Şeyhzade Burhan takma adıyla “Bediî Hulûl” başlıklı oldukça ayrıntılı bir yazı kaleme alarak Einfühlung'u “Biz, türkçeye [Türkçeye] tasavvuf lisanında hulûl kelimesinin zenginliğinden ilham alarak “bediî hulûl” diye tercüme ettik”¹² diyecektir.

Tanpınar, *Yahya Kemal* adlı yarım kalan çalışmasında “sanat meselelerinde hiçbir zaman ihmâl [ihmal] edilemeyecek olan hulûl [hulul] ve temessül (einfühlung) nazariyesi”¹³ dese de bunu ayrıntılandırmaz ya da ayrıntılandırmaya ömrü yetmez. Ancak “ Bir şahsı konuşturabilmek için onun postuna girmek lâzımdır.”¹⁴ ve benzeri ifadelerinden [bediî hulûl]¹⁵ bu kuardan haberdar olduğunu söyleyebiliriz.

Yine yukarıda adı geçen üç yazarın da Einfühlung kavramını, tasavvuf ya da hulul [hulûl] ve temessül gibi tasavvufla ilgili kavramların yardımıyla

11 Hüseyin Rahmi [Gürpınar], *Şekavet-i Edebiye*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul 1329 / 1913-1914, s. 155.

12 Şeyhzade Burhan, “Bediî Hulûl”, *Görüş*, S. 1, Temmuz 1930, s. 79.

13 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Yahya Kemal'i Sevenler Cemiyeti Yay., İstanbul 1963 [İç kapakta 1962], s. 133.

14 Ahmet Hamdi Tanpınar, “Romana ve Romancıya Dair Notlar”, *Edebiyat Üzerine Makâleler*, (Hazırlayan: Zeynep Kerman), MEB Yay., İstanbul 1969, s. 57 ; *Ulus*, No. 8140, 1 Nisan 1944.

15 age., “Yahya Kemal'e Dair”, s. 331.; *Cumhuriyet*, No. 5171, 4 Birinciteşrin [ilk teşrin: ekim] 1938.

Türkçeleştirmesi, onların Alman Romantik okulunun Spinoza panteizmine yaslandığını bildiğini göstermektedir. Orada varlıklar, evren ya da doğa adı verilen mutlak sanatkârın / Tanrı'nın tecellisidir. Burada da Tanrı zaman ve mekândan ne kadar münezzehtir / arınmış olursa olsun, Tasavvuf bağlamında varlıklara tecelli etmiş ve mutlak sanatkâr / mutlak güzel bir Tanrı'dan söz edilmektedir. Her iki yönelim için de hakikatten başka güzel yoktur ya da neye güzel diyorsak o mutlak hakikatten bir parçadır çünkü güzel ve hakikat bir ve aynı şeydir.